

גיליון מורחב
במלאת 40 שנה לנפילתו
של שלמה אומן ז"ל עקה"ש
ובסופו רשימת הספרים שנסקרו ב'המעין'

מכון שלמה אומן
מכון מחקר תורני

המעין

גיליון 242 • תמוז תשפ"ב
[כרך סב, גיליון ד]

הַמַּעֲיָן

בתוכן:

- 5 יוידע קספר כולכם בדין... ברוך מחיה המתים' / **דבר העורך**
- 7 על שלמה אומן ז"ל
- 11 ביורום הלכתיים ויחסם למציאות / **שלמה אומן ז"ל**
- 16 מכתב בעניין היחס לשירות בצה"ל / **שלמה אומן ז"ל**
כל קבוע כמחצה על מחצה / **הרב אופיר סעדון**; תגובה: **פרופ' יונתן אומן**,
- 17 **פרופ' ישראל אומן, שהם בריס**

איגרות גדולי ישראל

- 26 איגרות רידב"ז אל רש"י הילמן זצ"ל בעל 'אור הישר' / **רבי יעקב דוד וילובסקי זצ"ל** (רידב"ז)
- 29 בעניין קנין בשבת / **הרב שלמה זלמן אורבך זצ"ל**

הלכה ואקטואליה

- 32 חיוב מזונות הילדים / **הרב דוד ברוך לאו**
- קימה לכבוד רבו בזמננו / **שלום ניסים בוזגלו, ישי בורנשטיין**
- 47 נספח: **מכתב הרב יצחק יוסף**
- 54 האם מותרת 'המתת חסד' על ידי אמירה לגוי? / **הרב יצחק רונס**
דינו של בשר מתורבת מביצת תרנגולת או מביצית מופרית של פֶּרָה / **הרב פרופ' ארי**
- 65 **זיבוטפסקי והרב יואל קניגסברג**; תגובה: **הרב זאב וייטמן**; תגובת המחברים ...
האם יש מקום לשימוש במכשיר "אמזון אֶקו" ודומיו בשבת? / **הרב איתן קופיאצקי**
- 77 נספח: **מכתב הרב דוב ליאור**

ענייני שמיטה

- 91 חשבונות השמיטה התמוהים בספר כפתור ופרח / **שי ואלטר**
- "בחריש ובקציר תשבות" – שיטת הרמב"ם: שיעור ודברים לזכרו של
- 102 מו"ר הגאון המופלא רבי שלמה פיער זצ"ל / **פרופ' דוד הנשקה**
- ביורום בעניין פירות שביעית בצה"ל / **הרב מרדכי עמנואל**;
- 116 תוספת מאת **הרב אליעזר רייכמן**

ביורוי הלכה

- 126 לבירור המושג התלמודי 'גובהה של עיר' / **פרופ' יוסי כץ**
- 135 'עשר בשביל שתתעשר' רק בצדקה שקעבר למעשר / **הרב מיכאל דושינסקי**

עוד על שיטת הרב שאול ישראלי זצ"ל בפרשת 'האח והאחות' לאור ממצאים חדשים /
140 הרב אורי רדמן

לבוא חמת - 'מעלני אנטוכייה': האם קטנו התרגומים הארצישראלים מפשוטו
של מקרא? / הרב ד"ר מרדכי הלפרין

תפילה ולשון הקודש

156 מיפיו נוסחי התפילה / הרב אהרן גבאי

לשון הקודש או שפה שמית? תורה ומדע בשאלת מוצא הלשון העברית /
185 הרב ד"ר יהונתן וורמסר

תגובות והערות

עוד בעניין פירסום מכתבים אישיים ישנים / הרב עמיחי כנרת; 'מבורכת ה' ארצו' /
196 הרב איציק אמת; תגובה בעניין דרכי פסיקת הלכה / פרופ' אביעזרי פרנקל ...

זיכרון להולכים

הספד על הרב שלמה גורן זצ"ל / הרב זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל

"מה' מצַעֲדֵי גֶבֶר וְאָדָם מֵהַ יָבִין וְדָבָר": דברים לזכר דודי פרופ' יעקב שויקה ז"ל /
204 הרב חיים סבתו

208 משה עבד ה': על סבא הרב פרופ' משה דוד טנדלר זצ"ל / הרב שמואל רפפורט

ארבעה כתרים: מחשבות וזיכרונות לזכרו של רבינו הרב שמחה הכהן קוק זצ"ל /
212 הרב יהושע וייסינגר

על ספרים וסופריהם

שרידים מפירושו למסכת אבות המיוחס לריטב"א או לתלמידו / פרופ' יעקב שמואל שפיגל
218 אקדמות למהדורה מתוקנת של מורה נבוכים בתרגום רבי שמואל אבן תיבון /

240 הרב יהודה זייבלד

255 התרגום החדש לאנגלית של ספר 'שומר אמונים' לרבי יוסף אירגס / פרופ' עווד ישראלי
להגהות על הש"ס מאת הרא"מ הורוויץ מפינסק זצ"ל וילקוט המפרשים החדש' של

מהדורת 'עוז והדר' / הרב יעקב טריביץ

259 קווים לדרכי לימודו ולמדיניותו ההלכתית של מרן הרב עובדיה יוסף זצ"ל,
עי"פ הקדמתו לשו"ת 'ביע אומר' / הרב נתן קוטלר

264

274 נתקבלו במערכת

309 רשימת הספרים שנסקרו במדור 'נתקבלו במערכת' בגיליונות 'המעין'

379 רשימת הספרים שנכתבו עליהם מאמרי סקירה וביקורת בגיליונות 'המעין'

388 רשימת המאמרים בכרך סב [גיליונות 242-239]

לבוא חמת - 'מעלני אנטוכייה'

האם סטו התרגומים הארצישראלים מפשוטו של מקרא?

מבוא

א. ערים רבות בשם אנטוכייה

ב. אנטוכייה הדרומית ועמק אנטוכייה

ג. אנטוכייה הדרומית - שיטת מיכאל אבי יונה

סיכום

מבוא

שאלת הגבול הצפוני של ארץ כנען האמורה בתורה נתונה בוויכוח ישן: האם הגבול הצפוני נמצא בקירוב לקו הרוחב צידון - נחל אמנה (המפריד בין רכס החרמון לרכס הרי מול הלבנון), נכנה זאת 'הגישה המקומית', או שהוא עובר כ-350 ק"מ צפונה משם, בקו דרום רכס טורוס אמנוס - נהר פרת, גישה זו נכנה 'הגישה המרחיבה'¹. כפי שהוכחתי במקום אחר², אין ספק שעל פי פשוטו של מקרא גבולות ארץ כנען של פרשת נח, גבולות ראיית הארץ של משה רבנו, וגבולות כיבושי יהושע, מתאימים לגישה המקומית. לפי גישה זו 'גבולות השיתה' - "ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר" (שמות כג), שהם ללא ספק רחבים מאוד, הם גבולות ההבטחה לעתיד לבוא. כמפורש ומנומק במדרש לקח טוב³:

ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר - זה נהר פרת, וכן הוא אומר עד הנהר הגדול נהר פרת (בראשית טו, יח). כל ארץ החתים עד הים הגדול מבוא השמש יהיה גבולכם (יהושע א, ד) - **זה הפסוק עתיד להיות לימות המשיח**, שנאמר ויָרַד מִיַם עַד יַם וּמִנְהַר עַד אֶפְסַי אֶרֶץ (תהלים עב, ח), לפי שלא מציינו גבול ארץ ישראל ממדבר עד הנהר, ולא מים סוף עד ים פלשתים, אלא ודאי לעתיד לבוא⁴.

1 תמצית שיטות אלה, מובאת בדעת מקרא (מוסד הרב קוק), ספר במדבר, פרשת מסעי, בהקדמה לפרק לד; שלש ארצות לשביעית - תחומים וגבולות, (הרב יהודה לנדי, תשע"ד); טובה הארץ מאד מאד - על גבולות ארץ ישראל (הרב ח"י שטיינר, הוצאת דברי שיר, ירושלים, תשע"ז); ד"ר יהושפט נבו, גבולות הארץ לפי התורה. שמעתין 137-138 (תשנ"ט), ועוד.

2 מ' הלפרין, גבולות ארץ כנען בפרשת מסעי - פשוטו של מקרא. פשטות המתחדשים (כתב עת למקרא) גיליון שמיני (אב תשע"ט), 16-36.

3 שמות, פרשת משפטים פרק כג סימן לא.

4 למפת "גבול הארץ הרחבה", ראה **מקום בפרשה**, יואל אליצור, פרשת משפטים עמ' 137.

כך פירשו גם רבי אברהם בן הרמב"ם (על שמות כג, לא); זו דעת "יש אומרים" שהביאם רבי אישתורי הפרחי בספרו כפתור ופרח (תחילת פרק יא); זו דעת הגר"א (על יהושע יט, כח); המלבי"ם (במדבר לד, ב); ר' יהוסף שווארץ בספרו תבואות הארץ (תחילת פרק א); ר' יצחק גולדהר בספרו אדמת קודש (ירושלם תרע"ג, פרק א); הרב יחיאל מיכל טוקצ'ניסקי בספר ארץ ישראל (סי' כו אות א); החזון איש (שביעית סימן ג אות ל); הרב שאול ישראלי (ארץ חמדה, ספר א, שער ד, סימן ג); רבי חיים קנייבסקי (דרך אמונה הל' תרומות פרק א ס"ק יג); רבי יוסף ליברמן (משנת יוסף, שביעית פרק ו, "קונטרס ביאור גבולות הארץ", פרקים א-ב). וזאת לכאורה בניגוד לתרגומים הארצישראלים ולפירוש המקובל⁵ לברייתא בגיטין ח, א.

ניקח כמייצג את התרגום שבכ"ר⁶, תוך ציון הנקודות הקשות בזיהוי הגבול הצפוני: "מן טוורוס מנוס תכוונן למעלי לאנטוכייה" - מקובל להבין את "טוורוס מנוס" כרכס טאורוס אמנוס בחבל אלכסנדרטה בדרום מזרח טורקיה, ואת אנטוכיה כעיר אנטיוכיה הגדולה הממוקמת דרומית מזרחית לקצה הרכס הזה, והמוזכרת בחז"ל בכמה וכמה מקומות. השאלה הזועקת היא מה ראו התרגומים הארצישראלים לסטות מפשוטו של מקרא, ולהרחיק צפונה את גבול הצפון של ארץ כנען עד לדרום טורקיה, כאשר התורה מציינת שתי נקודות בלבד (שפם, והריבלה מקדם לעין) בגבול המזרחי בין הפינה הצפונית מזרחית של ארץ כנען ועד ל"כתף ים כינרת קדמה", כאשר לפי הגישה המרחיבה קיים מרחק של מאות קילומטרים ביניהן?

כפי שהוכחתי במאמר² אין הכרח לפרש את התיבות 'טוורוס מנוס' כ'זיהוי מקום, אלא ניתן לפרשו כדברי חז"ל המובאים ברש"י⁷, עם חידודו של יואל אליצור, כתיאור ציורי של הר בולט שמזדקר מרכס הרים. בעיית הזיהוי-לכאורה של 'לבוא חמת' עם העיר אנטיוכיה הגדולה הרבה יותר קשה⁸: על מה ראו אם כן התרגומים

5 אך אם נפרש את השם "טורי אמנון" כ"הר ההר", ואת "קפלוריה" (המזוהה עם "הר ההר" / "טורי אמנון) לא כשם מקום כי אם כתרגום יווני מילולי של "הר ההר" המורכב מ-Cephalos - ראש בלשון יווני, ו-Oros - הר בלשון יווני (בדומה לתרגומים המתרגמים את הר ההר באופן מילולי להרי "מנוס" בלטינית), כמו שפירש ר' שם טוב גפן, ב"הדביר" תר"פ, הרי שגם הברייתא במסכת גיטין איננה סותרת את פשוטו של מקרא ואת הברייתא במסכת מכות.

6 "מעלני אנטוכייה" בתרגום ירושלמי כתב יד רומי (כ"ר), המכונה 'התרגום הניאופיטי' (ראה עלי בתורה שלמה כרך כד). בתרגום ירושלמי המודפס: "מעלי אנטוכייה". בתרגום ירושלמי המקוטע, כתב יד פריז, מהדורת משה גינזבורגר (ברלין תרנ"ח): "למעלי לאנטוכייה".

7 על במדבר כ, כב.

8 בתקופה התלמוד כמה מלומדים נוצרים בחרו בשיטה ה**צפונית** המרחיבה, ביניהם כאלה שעמדו בקשר עם חכמי ישראל, מאחר ונוצרים אלו ראו עצמם כ-"Verus Israel" - ישראל האמיתי, יתכן שהיה להם אינטרס תיאולוגי לכלול את אנטוכיה - שהייתה בימיהם מושב הפטריארכיה

הארצישראלים לסטות מפשוטם של מקראות?

שנים רבות הטרידה אותי שאלה זו, ולא מצאתי לה מענה. בשנה האחרונה, במהלך גלי מגפת הקורונה, דומני שנמצא פתרון: **התרגומים הא"י מעולם לא העלו על דעתם להצפין את לבוא חמת עד לטורקיה!** הם פירשו את לבוא חמת כ"חילת אנטיכיא", כ"עמק אנטיוכיה", הנמצא בדרום בקעת הלבנון, כפי שיתבאר להלן.

א. ערים רבות בשם אנטיוכיה

העיר אנטיוכיה הגדולה נוסדה בשנה ראשונה למניין השטרות (ג'ת"ן למנין שאנו מונים היום, 312 לפנה"ס למנין העמים) בחבל אלכסנדרטה של ימינו⁹, על גדות נהר האורנטס בצפון מערב סוריה, כ-90 ק"מ ממערב לארם צובא - העיר חאלב (حلب), בידי הדיאדוך סלבקוס¹⁰ ניקטור, המלך היווני הראשון אחרי אלכסנדר מוקדון. הוא קרא לעיר על שם אביו או על שם בנו. כמקובל באותם הימים, השם אנטיוכיא (אנטיכיא) ניתן לכ-24 מקומות¹¹, משום כך אנטיוכיא הגדולה הייתה נקראת "אנטיוכיא על האורונטס" או "אנטיוכיא שאצל דפנה"¹². וכבר הערנו על הקושי לזהות אותה כגבול הצפוני של ארץ כנען.

ב. אנטיוכיה הדרומית ועמק אנטיוכיה

מקום נוסף שנקרא אנטיוכיה היה בצפון ארץ כנען¹³, באזור תל דך¹⁴, או בדרום

היחידה במזרח הים התיכון - בתוך תחומי א"י האמורה בתורה. ראה: אייל בן אליהו, בין גבולות (יד בן צבי, ירושלים תשע"ד), עמ' 282.

9 חבל אלכסנדרטה סופח לטורקיה בשנת תרצ"ט (1939), אך הסורים טרם ויתרו על תביעתם להחזרתו לסוריה.

10 יוסף בן מתתיהו (יוספוס פלאביוס), נגד אפיין (תרגום: י"ג שמחוני, הוצאת מסדה, תל אביב תשי"ט) מאמר שני, ד.

11 אביגדור צ'ריקובר, היהודים והיוונים בתקופה ההלניסטית (הוצאת דביר, תשכ"ג) עמ' 70. הובא אצל פנחס נאמן, אנציקלופדיה לגיאוגרפיה תלמודית (הוצאת יהושע צ'צ'יק, תל אביב תשל"ד) ערך: אנטיוכיא.

12 אנציקלופדיה לגיאוגרפיה תלמודית, שם.

13 ראה אטלס מקמילן מפה 214; מיכאל אבי יונה, גיאוגרפיה היסטורית של א"י (מוסד ביאליק, מהדורה שלישית, ירושלים תשכ"ג) עמ' 45, מפה בעמ' 42; אטלס כרטא לתקופת בית שני, מפות 67-68.

14 "אנטיוכיה בחולה". כך קרא לה אבי יונה, ובעקבותיו באנציקלופדיה לגיאוגרפיה תלמודית.

בקעת הלבנון מצפון למטולה. יוסף בן מתתיהו¹⁵ מזכיר את "הבקעה הנקראת על שם אנטיוכוס"¹⁶ שנכבשה ע"י אלכסנדר ינאי במלחמותיו בצפון הארץ:

ואלכסנדרוס כבש את פחל (פִּלָּה) ועלה על גרש (גִּרְשָׁה)... ואחרי כן החריב את ארץ הגולן ואת סיליקיה ואת הבקעה הנקראת על שם אנטיוכוס... ועל אלה כבש את גמלא המבצר החזק...

במקבילה בקדמוניות היהודים, כתב יוסף בן מתתיהו:

אז עלה שוב אלכסנדר על העיר דיאון ותפסה, ואחר יצא למלחמה על גרש... (משם) יצא על גולן ועל סלבקיה. לאחר שכבש גם את אלה הרס, נוסף על כך, גם את תעלת אנטיוכוס - כך נקראה - ואת המבצר גמלא¹⁷.

כל המקומות המוזכרים בכיבושי אלכסנדר ינאי בתולדות מלחמות היהודים ובקדמוניות היהודים הם שמות מקומות בצפון ארץ ישראל, ולא בצפון מזרח סוריה או דרום טורקיה.

עמק אנטיוכיה מוזכר גם בתוספתא (דמאי פ"ב ה"א)¹⁸:

אמר ר' אליעזר ב"ר יוסי: אורז שבחולת¹⁹ אנטוכיה - מותר הוא עד בורו.

ובירושלמי (דמאי פ"ב ה"א):

תנא, האורז שבחולת אנטוכיא מותר במקומו. רבי לעזר ב"ר יוסי התיר עד בורן.

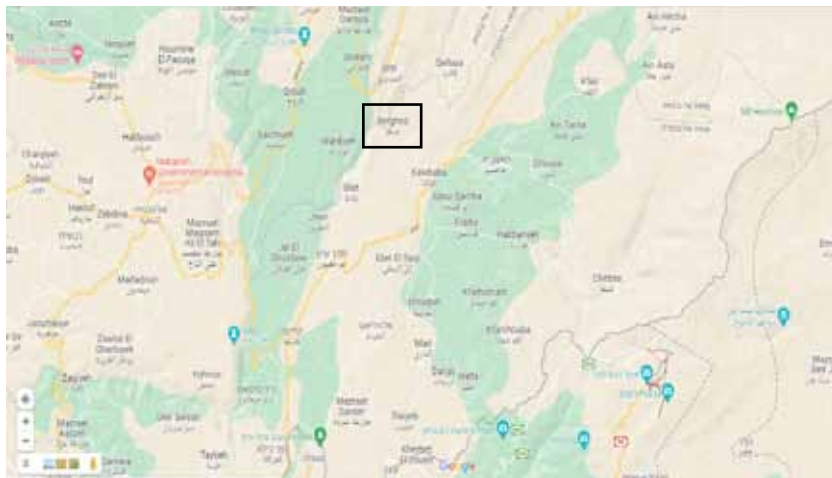
15 מחצית מעשרים הכרכים של ספרו 'קדמוניות היהודים' מהווים תרגום חופשי של קטעי מקרא נבחרים. על אישיותו ונאמנותו של יוסף בן מתתיהו נשברו הרבה קולמוסים, ואכמ"ל. אך לכל הדעות כתביו מהווים מקור חשוב להכרת המציאות ולמקובל בימיו, כמו שמעיד הרב אברהם שמחה מאמסיצ'לאב כי שמע מדודו הגר"ח מוולוז'ין כי "רבינו [הגר"א] ז"ל אמר לבנו הרב הגדול מוה"ר אברהם ז"ל שהוא משתוקק להעתקת יוסיפון לרומיים [= ספר מלחמות היהודים עם הרומאים של יוסף בן מתתיהו, לאפוקי מ'ספר יוסיפון' היהודי] שעל ידו נוכל להגיע אל מטרת כוונתם של רבותינו ז"ל בתלמוד ובמדרשים בדברם במקומות רבים בענייני ארץ קודשנו ובית מקדשנו ותהלוכות שרי קודשנו בימי קדם" וכו' (בהקדמת ספר מלחמות היהודים מהד' קלמן שולמן וילנא תרכ"ג עמ' V).

16 תולדות מלחמת היהודים (מהד' שמחוני, מסדה, תל אביב תשי"ט) ספר א, פרק רביעי, ה. שמואל חגי (מלחמת היהודים, מהדורה חמישית, הוצאת ראובן מס, ירושלים) תרגום: "עמק אנטיוכוס".

17 קדמוניות היהודים ח"ג (תרגום: אברהם שליט, הוצאת מוסד ביאליק ירושלים, הדפסה שביעית תשס"ד) ספר יג, טו, ג.

18 לפי גירסת הגר"א (ועי' מהדורת רש"ל שם עמ' 68).

19 וְנֹשֵׁב בְּנֵיאַ מוֹל בֵּית פְּעוֹר (דברים ג, כט), ת"א: ויתבנא בחילתא; ת"י: ושרינן בחילתא; כ"ר: ושרינן בחלתא. וכן וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ בְּגִי פְּאָרֶץ מוֹאָב (דברים לד, ו), ת"א ונת"י: וקבר יתיה בחילתא.

ופירש בספר מחקרי ארץ אבותינו²⁰: "חולת אנטוכיא" היא "בקעת הלבנון" (צלזירין²¹), והארוז הגדל שם אינו חייב בדמאי מפני שאינו מא"י, והוא מותר עד "בורו", והוא "בורע'וז", כשתי פרסאות אשכנזיות לצפון "מרג' עיון".

כלומר: הגבול הדרומי של חילת אנטוכיא (= עמק אנטוכיה) הוא בורע'וז בדרום בקעת הלבנון. ומדרום לבורע'וז, יש לחשוש שהארוז מגיע מא"י הסמוכה - תחום עולי בבל, ואסור.

ג. אנטוכיה הדרומית -

שיטת מיכאל אבי יונה

מיכאל אבי יונה²² התייחס לאנטוכיה הדרומית הזו כאל עיר, לא כאל עמק או בקעה, כשמקורותיו הם רק דברי יב"מ שצוינו למעלה, אף שבהם אין רמז לעיר אלא לעמק או בקעה. הוא מפרש שמדובר בעיר

20 ישראל זאב וואלף הלוי איש הורוביץ, מחקרי ארץ אבותינו, ירושלים תרע"ה. עמ' נו, הע' 2.

21 אינני יודע מה משמעות תיבה זו.

22 מיכאל אבי יונה, גיאוגרפיה היסטורית של ארץ ישראל, (מוסד ביאליק, מהדורה שלישית, ירושלים תשכ"ג). עמ' 49.

בצפון עמק החולה, אותה כינה "אנטיוכיה שבחולה". העיר מסומנת במפותיו בעמ' 42 בספרו שם (באטלס מקמילן מפה 114; באטלס כרטא לתקופת בית שני מפות 67-68). הוא מסביר בעמ' 49 שם כי העיר "אטיוכיה שבחולה" לא מופיעה ברשימות הערים של כיבושי מומפיוס משום שהתנוונה, וכבר "לא הייתה לה תקומה" בימיו.

ראוי לציין כי פרט להמצאתו של אבי יונה, המצאה שהועתקה ע"י עוקביו²³, אין לנו שום מידע ממשי על ה"עיר" אנטיוכיה הדרומית הזו, עד שחוקרת אחרת כתבה עליה "דן-אנטיוכיה נוסדה בתקופה הסלווקית. חסר מידע על העיר ההלניסטית שהוקמה באתר תל דן"²⁴.

דומני שאין ראיה לקיום עיר בשם אנטיוכיה בצפון עמק החולה²⁵, אך יש ראיות ברורות לקיום בקעה בשם בקעת אנטיוכיה, קרוב לוודאי בדרום בקעת הלבנון, מצפון ליישוב בורע'וזו (Berghoz) שבדרום הבקעא.

סיכום

סביר שהתרגומים שתרגמו את מבוא חמת 'מעלי אנטוכי' כיוונו לבקעת אנטיוכיה שבדרום הבקעא, בדרך העולה לכיוון חמת, וכפירושו של הגר"א על יהושע יט, כח. אם כנים הדברים, דברי חז"ל בתרגומים הארצישראלים ודברי הפוסקים שהובאו לעיל במבוא מתאימים אלו לאלו. ואם כן, אין לנו בתקופת חז"ל מי שמפרש את גבולות ארץ כנען בצפון כשיטה המרחיבה²⁶.

23 אנציקלופדיה לגיאוגרפיה תלמודית (הוצאת יהושע צ'צ'יק, תל אביב, תשל"ד) ערך: אנטוכיא.

24 רבקה שפק ליסק, התרחבות התפוצה היהודית בתקופה ההלניסטית. בקישור: <https://www.news1.co.il/Archive/0024-D-119824-00.html?t=111919>

25 יואל אליצור, שמות מקומות קדומים בארץ-ישראל - השתמרותם וגלגוליהם, מהד' שניה (האקדמיה ללשון עברית ויד יצחק בן צבי, ירושלים תשע"ב [מהד' שלישית תשפ"ב]), עמ' 426.

26 חוץ מכמה מלומדים נוצריים, שלא מפיהם אנו חיים.

